

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 165.74:177

DOI 10.35423/2078-8142.2023.2.2.2

Я. В. Любивий,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна

e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

ПРАГМАТИСТСЬКИЙ ТА ЦІННІСНИЙ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ ВІЙНИ І МИРУ У ДОБУ ПОСТ-ПОСТМОДЕРНУ

Загострення світової екологічної та військово-політичної кризи стало свідченням того, що доба Постмодерну завершилась і настав час пост-постмодерну й глибинної цивілізаційної трансформації, технологічною базою якої є відновлювальна енергетика та штучний інтелект; основним соціальним середовищем – розподілений капіталізм (Дж. Рифкін) та соціальні мережі; а головними рушійними силами та механізмами соціальної самоорганізації – людяність, змагальність та подвійна рефлексія (Е. Гідденс). Оскільки людство досі не актуалізувало у повній мірі базові цінності виживання та розвитку і не приділяло достатньої уваги проблемі кліматичної катастрофи, більш кардинальні заходи стосовно її пом'якшення будуть реалізовуватися в процесі її розгортання (А. Хонакер) і в складних умовах військово-політичного протистояння демократії та авторитаризму. Одним з основних раціональних світоглядних та практичних орієнтирів пост-постмодернізму є класичний прагматизм, котрий спирається на досвід людини, важливим елементом якого має бути наукове знання, котре підтверджується експериментально. Суспільства, у яких домінують прагматичні й демократичні рівноправні відносини, що сприяють

самореалізації людини та свободі творчості, можуть каналізувати природну агресивність у змагальність за підвищення добробуту всіх його членів. Панівна верхівка у тоталітарних соціумах, у яких людина принижується й експлуатується, і у яких накопичується агресивність внаслідок поляризації на вищі та нижчі верстви населення, може розпочинати війни з метою запобігання саморуйнування зсередини, спрямовуючи агресію назовні на інші країни. Тому глобальному співтовариству у сучасних умовах необхідно розширювати світоглядно-орієнтаційний горизонт кожного громадянина світу від повсякденних турбот життєзабезпечення до розуміння й актуалізації абсолютних цінностей виживання та розвитку людства. Прагматизм із суто методологічної точки зору спрямований на те, щоб у своїй діяльності і пізнанні людина керувалася життєвим досвідом, висуваючи певні гіпотези стосовно власних діяльності й пізнання, водночас та/або згодом експериментально перевіряючи ці гіпотези на основі практичних результатів. Завдячуючи прагматистському підходу людина дедалі більшою мірою експериментує з вибором інноваційних моделей поведінки й уникає наперед визначених застарілих життєвих орієнтирів та ідеологічних гранднаративів. Вона на власному досвіді й у мережевій соціальній комунікації з іншими особами переконується стосовно ефективності тих чи інших ціннісних моделей поведінки, що мають не лише соціально-економічний, а й моральний вимір. Прагматистський підхід, що орієнтується на глобальні загальнолюдські цінності виживання та розвитку є важливим інструментом, який має забезпечити нагальну цивілізаційну трансформацію та уникнення руйнівних екологічних та військово-політичних катастроф. В умовах сучасної цивілізаційної трансформації виживання можливе лише при кардинальній інтенсифікації розвитку людиноцентрично акцентованої соціальної самоорганізації.

Ключові слова: прагматизм, цінності, досвід, екологічна катастрофа, військово-політична катастрофа, цивілізаційна трансформація, моральна рефлексія.

Останніми десятиліттями у високорозвинених цивілізованих країнах світу сформувалося базове уявлення, що під тиском загрози кліматичної катастрофи та інших екологічних негараздів наresh-

ті реалізується можливість суттєвого прогресу в узгодження антагоністичних суперечностей між країнами. Важливими технологічними інноваціями, що мають забезпечити розв'язання багатьох соціально-політичних проблем, є відновлювальна енергетика (Дж. Рифкін) [9, с. 45] та штучний інтелект (М. Тегмарк) [12, с. 71], Для цього необхідний лише раціональний прагматичний підхід соціальних суб'єктів, котрий останніми десятиліттями істотно покращує соціальні показники, включаючи й середню тривалість життя, у країнах третього світу (С. Пінкер) [7, с. 65]. Проте, після подій 24.02.2022 стало очевидним, що не лише у попередні історичні епохи розвитку, а навіть і у XXI ст. людству не вдалося уникнути масштабних військово-політичних протистоянь із задіянням величезної кількості військової техніки. Стало очевидним, що спрощений прагматистський підхід без концентрованої акцентації на глобальних людиноорієнтованих цінностях виявився недостатнім.

Викликом для існування людства є екологічні загрози, зокрема потепління клімату на планеті, що, як зазначає А. Хоннакер, турбує молодь багатьох країн і призводить до масових протестів її представників, а також і до протестів школярів, котрим треба вступати в активне життя у найближчій перспективі [2, с. 1]. Проте демократія має таку особливість, що необхідно переконати більшість громадян у тому, щоб вони добровільно спрямовували достатні ресурси не на споживання тут і зараз, а на екологію [2, с. 2]. І тут можливі кілька основних підходів.

По-перше, можлива екологічна диктатура, своєрідний «екофашизм», коли збереження певної регіональної екосистеми ототожнюється зі збереженням власної спільноти чи навіть раси [2, с. 4].

По-друге, до розв'язання екологічних проблем можливий революційно-анархічний підхід щодо трансформації всього способу життя людини, іншими словами – позиція так званої глибинної екології. Тут ведеться критика цивілізації як такої, що експлуатує і людину, і природу, призводячи до відчуження від природи. Цей підхід також є по суті справи антидемократичним [2, с. 5].

По-третє, деякі екоавторитаристи та екоелітаристи сумніваються у здатності демократичних країн своєчасно долати екологіч-

ні ризику, що загрозово для виживання людства, і тому зростає можливість екотероризму. Екоелітаристи вважають, що може виникнути навіть необхідність швидкого законодавчого скорочення населення. Екоелітаристи вважають, що наукові експерти мають безпосереднім чином впливати на уряд [2, с. 7].

По-четверте, антидемократичні тенденції в екологічному русі часто-густо проявляються у тому, що піддається критиці гуманізм, а разом з ним і християнство, котре містить у собі потужні гуманістичні тенденції. Тому вирішення екологічних проблем з позицій представників цих антидемократичних рухів може бути досягнуто шляхом подолання центрального положення людини у системі цінностей й переходу від людиноцентризму до біо- та екологіцентризму [2, с. 8].

З погляду філософського прагматизму демократичне обговорення є найкращим шляхом вирішення екологічної проблеми, оскільки потребують активної участі у цьому всіх членів суспільства. Участь, як відзначає А. Хоннакер, це не лише реалізація формальної демократії, а прояв особистої демократії як способу життя, коли індивідуальний потенціал особи вивільняється і вона вступає в активну співпрацю з громадою [2, с. 12]. А. Хоннакер пропонує спиратися на поняття меліоризму, вироблене у джеймсівському прагматизмі, яке не є ні оптимістичним, ні песимістичним. Оптимізм може призвести до бездіяльності або прометеївської політики, песимізм може призвести до антигуманістичного нігілізму та відмови від усіх трансформаційних зусиль [2, с. 14]. Екологічний меліоризм усвідомлює людську непередбачуваність і, виходячи з неантропоцентричного екологізму, враховує вразливість та залежність людей. Екологічний криз вже неможливо запобігти, але людство має прагнути до найменш шкідливого сценарію. Проте, можна втратити ще більше, і тому конче потрібно наполегливо боротися [2, с. 16].

У такому разі глобальному співтовариству слід зосередитися на більш активному впровадженні суспільних відносин, що орієнтуються на загальнолюдські цінності, зменшують соціальну напругу всередині соціумів і каналізують природну агресію у конструк-

тивну творчість. При цьому важливо, щоб людина глибоко розуміла базові цінності й адекватно оцінювала контекст і спрямування власних дій у відповідності із цими цінностями. Така ціннісна й оцінювальна рефлексія притаманна соціуму, що орієнтований на розвиток.

Класичний прагматизм виходить з того, що людина має реалізовувати базові цінності активно, орієнтуючись на власний розум. Так, М. Сантареллі відзначає, що класичний прагматизм, зокрема Дж. Дьюї, зробив значний внесок в етику, зокрема у теорію оцінки. У процесі реалізації цінностей процедура оцінювання дає змогу здійснювати зворотній зв'язок відносно того, в який спосіб і наскільки адекватно відбувається процес втілення цінностей у дійсність, і своєчасно корегувати цей процес. Таке рефлексивне оцінювання, що зіставляє ідеальні моделі цінностей, виражені у потребах, інтересах, досвіді та бажаннях суб'єктів з реальними засобами їх реалізації, є важливим механізмом втілення цінностей. Проте, конкретні контекстуальні засоби та оцінка способу реалізації цінностей впливає на інші цінності та інтереси [10, с. 12]. Тому у соціумі має бути налагоджений дискурс стосовно зіставлення потреб, інтересів та цінностей громадян та вироблений відповідний консенсус щодо остаточного рішення.

Для конструктивного аналізу ролі моралі у прагматизмі потрібно, на думку С. Марчетті, відокремлювати моральну рефлексію та моральне життя людини й суспільства; моральне життя вимагає зцілення та реконструкції, а моральна рефлексія – це належний засіб, що принесе мир і процвітання на практиці [7, с. 2]. Для прагматизму важливі не так абстрактні моральні поняття як такі, запропоновані моральною теорією, як розуміння центрального статусу поняття моральної практики, з якого слід починати [7, с. 4].

Важливим аспектом соціальної рефлексії, відповідно до прагматизму, як відзначає Б. П. Ібанес, є моральна рефлексія, котра не має бути ні нав'язаною ззовні, з одного боку, ні такою, що є свавільним рішенням суб'єкта, – з іншого. Об'єктивістська позиція виходить з того, що існує набір незалежних істин, постійних і універсальних, до яких ми обов'язково повинні звертатися, щоб вирішити

моральні проблеми. Суб'єктивізм ґрунтується на припущенні, що моральні судження є лише продуктом наших схильностей та вподобань, і тому люди мають приймати моральні рішення на основі задоволення кожного з них [3, с. 1]. Предметом морального дослідження є досвід пережитих реальних ситуацій і трансформація взаємодії з навколишнім природно-соціальним середовищем, а не визначення якихось незмінних онтологічних сутностей [3, с. 6). Тому у розв'язанні моральних проблем має сенс застосовувати експериментальний підхід, як і у природничих науках [3, с. 10]. При цьому потрібно якомога повніше враховувати соціальні та культурні обставини, що контекстуально породжують ті або інші моральні проблеми [3, с. 12]. У цілому ж, морально значущі рішення людина має виробляти й приймати, виходячи з експериментальної парадигми, формулюючи відповідні гіпотези й спостерігаючи практичні результати реалізації цих гіпотез, а також корегуючи їх відповідно до спостережуваних фактів [3, с. 14].

Досліджуючи моральні проблеми, прагматизм намагається з'ясувати питання об'єктивності моральних суджень, якими керуються дії людини. Так, М. Кленк вважає, що прагматизм виходить з позицій фалібілізму й уникає уніфікованих стандартів і беззастережної визначеності під час морального вибору [5, с. 11]. Прагматизм анонсує дискусію, позаяк він припускає, що наші моральні судження можуть бути зрозумілими як гіпотези для експериментів у життєвих ситуаціях або як моральні експерименти. У цьому сенсі заклики, що мають моральне значення, та правила, що обстоюються, можуть бути інтерпретовані як гіпотези [5, с. 11–12]. А це означає, що ми не маємо доступу до моральної істини просто зараз [5, с. 13]. Перевірка істинності моральної гіпотези, яку ми сформулювали у тій чи іншій ситуації, має здійснюватися у контексті психологічних, соціологічних та біологічних процесів і це не дає нам змоги вважати, що наш персональний досвід є виключним джерелом вироблення морального вибору [5, с. 14]. Для цього ми маємо збалансовано скоординувати ситуативний досвід, щоб виробити моральне рішення, котре має стати істинним [5, с. 15].

Виходячи з необхідності моральної регуляції суспільних відносин потрібно створювати умови, що формують людський характер цих відносин, використовувати механізми каналізації агресії відповідно до загальнолюдських цінностей, а також поширювати ці знання й ефективні «ноу-хау» самоорганізації практичної діяльності через посередництво соціальних мереж у всіх прошарках суспільства.

Важливим тут є аналіз балансу суто людських соціальних якостей людини, з одного боку, і її природної агресивності, – з іншого. Цей баланс змінюється залежно від типу моделі суспільних відносин і виникає ще у процесі становлення людського соціуму як такого. У суспільствах, у яких соціальна структура сприяє свободі й самореалізації людини, є висока ймовірність каналізації природної агресії і перетворення її на змагальність між соціальними суб'єктами за підвищення добробуту людини.

У процесі формування людини на базі антропоїдів у результаті генетичних мутацій виникли кілька її взаємопов'язаних генетичних особливостей: порівняно великий мозок, безпомічність людського немовляти й необхідність турботи про нього з боку батьків протягом кількох років, висока ймовірність виродження популяції внаслідок шлюбів між близькими родичами. Ці особливості в результаті біосоціального добору сформували таке людське суспільство, в якому закріпилася людяність, табу на шлюбні стосунки між близькими родичами, рівність між всіма особами та бойове братство між чоловіками, рівність чоловіка та жінки у виборі шлюбного партнера та деякі інші.

Унаслідок виникнення християнства та його позитивного розгортання за доби Відродження, людяність, що існувала ще у первісному соціумі, переросла у свідомо й цілеспрямовано впроваджуваний гуманізм. Філософія прагматизму запропонувала раціональну незаідеологізовану концепцію гуманізму. Так, на думку У. Шуленберга, прагматизм в особі Дж. Дьюї обстоює позицію, що люди не повинні принижуватися перед чимось нелюдським, будь то Воля Божа, Справді Реальне або Внутрішня Природа Реальності. Іншими словами, гуманісти прагматики деметафізують та де-

трансденталізують світ [11, с. 2]. На думку У. Шуленберга, Дж. Дьюї підкреслює, що знання є знанням земних речей, воно є процесом, що відбувається у світі, в якому ми живемо. Знання не має розкривати властивості антицендентального реального або «кінцевої» Реальності. Режим діяльності є центральною частиною людських потреб змінювати навколишнє середовище і проектувати наслідки своїх дій та експериментів у майбутнє [11, с. 5]. Одним з найважливіших проявів гуманізму у прагматизмі є поетична діяльність за участю креативної уяви, за допомогою якої розгортаються непередбачувані способи самотворення та емансипація від фундаменталістських чинників історії [11, с. 13]. У цілому ж світ є незавершеним, пластичним, і людина у кооперації з іншими може вносити зміни у нього заради спільного блага [11, с. 16].

Водночас, у людському суспільстві не зникла повністю й природна агресивність, притаманна всім ссавцям, яка є важливим механізмом біосоціального добору. У реальному природному й соціальному середовищі людяність та агресивність нерозривно взаємопов'язані. Чим більше ми любимо наших рідних, близьких та співвітчизників, тим наполегливіше ми будемо їх захищати у межах вироблених цивілізованим соціумом засобів. Баланс людяності й агресивності як регуляторів поведінки й активних дій людини може змінюватися у процесі багатоетапної історичної еволюції цивілізації, а також від одного соціуму до іншого в межах певної історичної доби.

Якщо у соціумі переважає модель відносин, що ґрунтується на людяності та свободі творчості, то такий соціум може каналізувати природну агресивність людини у конструктивну діяльність і добробут кожного його члена. Навпаки, якщо у соціумі не вдалося каналізувати природну агресію у рівноправну і продуктивну взаємодію між його членами, то агресія спрямовується у боротьбу між ними за ієрархізовану владу й привілеї. У такому соціумі індивідуальна ініціатива більшості членів придушується, продуктивність виробничої діяльності в цілому знижується й утворюється значна дистанція у добробуті між привілейованими його членами й рештою індивідів. Унаслідок цього напруженість та агресія всередині

соціуму зростають, що призводить до його дезінтеграції та/або деградації, а у разі каналізації цієї агресії назовні – до агресивної війни із сусідніми соціумами.

У процесі еволюції людського суспільства характер каналізації агресії змінювався, відповідно змінювалися роль і місце війн у взаємодії соціальних прошарків та соціумів. Якщо у доісторичну добу відбувалися міжплемінні війни, то з виникненням цивілізації та перших держав встановлювалося певне законодавство, котре регулювало взаємовідносини між особами та соціальними прошарками, що ставало певним стримуючим чинником для анархізованої агресії. У «вісьовий час» (VIII–II ст. до н.е.) (К. Ясперс) [4, с. 6] сформувалися й інституціоналізувалися рефлексивні форми культури (мораль, політична демократія, масове, зокрема театральне, мистецтво тощо), а дещо пізніше поширилися монотейстичні релігії, котрі в цілому завдяки морально-духовним регуляторам стримували агресивні прояви людини і спрямовували їх у позитивному для суспільства напрямку.

У добу модерну й індустріальної революції стають більш складними інституціоналізовані механізми рефлексії у пізнавальній та соціальній сферах. У філософії відбувається поділ на суб'єкт та об'єкт пізнання, а у суспільстві, завдячуючи протестантизму, що закликав віруючого вступати у спілкування з Богом всередині власної душі, стала формуватися ідентичність особистості, рефлексивно зануреної у родинні, професійні, конфесійні, етнічні та національні зв'язки. До різних причин і приводів до війн додалися й війни за ідентичність.

Поряд із цим, швидкий розвиток індустріалізму й покращення рівня життя у багатьох країнах зменшує напруження у суспільстві і замінює військово-політичну ворожнечу на економічну конкуренцію. Така ситуація породжує акцентований прагматистський підхід до дійсності: ефективне покращення добробуту людини має зменшити напруженість у суспільстві й каналізувати природну агресивність людини у спорт, мистецтво, розваги, виробничу творчу діяльність.

Своєрідний «прагматистський поворот» у добу Постмодерну зумовлений, як вважає Л. Хікмен, подібністю підходу і прагматизму, і постмодернізму до проблем фундаменталізму та гранднаративів, які вони заперечують та деконструюють. Проте, постмодернізм не може розв'язати дві важливі проблеми, котрі прагматизм розв'язав: як враховувати та використовувати об'єктивність; і як створювати реальні платформи для дії шляхом припинення процесу нескінченної самореференції, переопишу, та реінтерпретації [1, с. 2]. Представник прагматизму Дж. Дьюї, на думку Л. Хікмена, переходить від есенціалістського до функціоналістського розуміння технологій, розвиваючи строгу форму соціального конструктивізму; технологія не є заздалегідь уявленою ідеологічною схемою, оскільки технологічні рішення приймаються у протистоянні конкуруючих чинників [1, с. 4]. Дж. Дьюї також вважав, що у світі постійних змін необхідний інтелект, особливо якщо він проявляється в демократичній практиці [1, с. 6]. Релігійна віра – це загальна віра, котра серйозно сприймає досвід як джерело цінностей, яка експериментально перевіряє цінності та ідеали, і це вшановує якості багатьох інших їх типів, зокрема естетичних і етичних. Дж. Дьюї також прийняв тезу *homo faber* (людини творчої), запроповану А. Бергсоном, згідно з якою інтелект є засобом виготовлення штучних об'єктів, особливо інструментів для виготовлення інших інструментів [1, с. 8]. Класичний прагматизм, наголошує Л. Хікмен, обходячи шляхом продуктивного соціального конструктивізму на основі реалізації базових життєвих цінностей проблему нескінченної самореференції та реінтерпретації, у якій застряг постмодернізм, є пост пост-модернізмом [1, с. 14].

Л. Хікмен підкреслює перевагу класичного прагматизму над неопрагматизмом Р. Рорті. Для Дж. Дьюї як натуралістичного метафізика важлива цілісність людини у її еволюційних проявах від біологічного до біосоціального існування, і водночас він чітко розрізняє науку та мистецтво. На противагу цьому, Р. Рорті або стирає відмінність між наукою та мистецтвом, або розглядає технауку як одне з мистецтв [1, с. 48]. Дж. Дьюї використовує комплекс методів, кожний для певної дисципліни або мистецтва, наголошуючи,

що ці методи можуть перекриватися. Філософія, на думку Дж. Дьюї, виконує функцію «офіцера-зв'язківця» між наукою та мистецтвом і робить ці дисципліни зрозумілими одна для одної [1, с. 62].

Л. Хікмен зауважує, що Постмодернізм виходить з декількох ключових припущень. По-перше, що немає такого загального знаменника у «природі», «Бозі», або «майбутньому», який гарантував би Єдність світу, або можливість нейтрального чи об'єктивного мислення. По-друге, припущення, що всі людські системи функціонують як мова, будучи скоріше саморефлексивними, ніж референтними системами... Постмодернізм характеризується позитивними спробами конструювати смисли при відсутності трансцендентних цінностей і знаходити способи діяти при відсутності абсолютної істини [1, с. 15]. Проте і класичний прагматизм також виходить із припущення, що людині у власній життєдіяльності варто спиратися на звички як закріплений життєвий та пізнавальний досвід, а не на ті чи інші метафізичні концепти.

Постмодернізм виступає проти гранднаративів модернізму, котрий, на думку першого, є формою колоніалізму й намагається нав'язати привілейовану точку зору на світ. На противагу цьому, як відзначає Л. Хікмен, представник класичного Прагматизму Дж. Дьюї під час вибору пізнавальної позиції виходить з еволюційного натуралізму, котрий спирається на такі природничі науки, як експериментальна антропологія та еволюційна біологія [1, с. 19]. На думку Дж. Дьюї, для людини дослідження є суттєвим компонентом комунікації, що конструює плюралістичні зв'язки між ізольованими культурами та дисциплінами. Ще одною важливою рисою людини, на думку Дж. Дьюї, є наша здатність до пізнавальної реконструктивної роботи, котра враховує умови середовища, включаючи й соціальні умови, що дає нам змогу мислити у термінах цих спільних умов [1, с. 19]. Дж. Дьюї, як відзначає Л. Хікмен, вважав пізнання людини продовженням на більш високому рівні елементарних органічних функцій людини таких як жування або ходіння [1, р. 20]. У цьому контексті і деякі терміни, такі як «природа», «Бог», майбутнє» є для Дж. Дьюї загальними рисами

людського досвіду, які він називав «загальними рисами людського існування» [1, с. 21]. Дж. Дьюї вважав, що і рефлексію слід розглядати як еволюційний природний процес, оскільки цілком слушно робити висновки з емпіричних рис мислення, як і відповідні науки роблять висновки із сонячних променів, радіактивності, грози, інших природних подій [1, с. 23].

Л. Хікмен відзначає, що важливим чинником нормальної життєдіяльності людини, на думку представників прагматизму, зокрема Дж. Дьюї та Ч. Пірса, є звички. Звички є продуктом природної еволюції вищих тварин, а також і людини, внаслідок чого вони можуть виробляти певні речі. Проте, люди здатні цілеспрямовано виробляти звички, і їхня більша організаційна складність – більша здатність до самоконтролю – дає їм можливість виробляти ці звички. Як і тварини, люди «наділені» запасом звичок, але на відміну від тварин, люди здатні маніпулювати звичками, покращувати старі, та виробляти нові [1, с. 245]. Наукове пізнання є еволюційним продовженням пізнавальних та діяльнісних звичок людини. Л. Хікмен зауважує, що з погляду Прагматизму науці призначено досягти істини кожної проблеми так само безпомилково, як інстинкти тварин роблять свою роботу. Наука, завдячуючи раціональності й за допомогою певних процедур, виявляє помилки та усуває їх. Раціональність науки полягає саме у тому, що вона самокритична, самоконтрольована, а тому є відкритою для безперервних запитань [1, с. 247]. Мета технауки, а саме – мета логіки, мета самоконтролю, мета виробництва – це з'ясувати те, що було раніше [1, с. 248].

В. Джеймс, як відзначає Л. Хікмен, надавав звичці роль важливого чинника у діяльності як тварин, так і людини. В. Джеймс характеризував звички як махове колесо розвитку суспільства і пошуків, котрі здійснюють індивіди. Тут звичка є засобом, що забезпечує сам процес. У цьому сенсі звичка може здійснюватися не свідомо, внаслідок цього таку діяльність називають звичною [1, с. 250]. Підсумовуючи аналіз поняття звички, Л. Хікмен відзначає, що прагматизм уникнув дискусії між когнітивістами та практицистами завдячуючи розгляду людини не у термінах ідей та

дій, а у термінах вироблених звичок. Їх базові метафори й поняття сконцентрувалися не на теорії та практиці, а на виробництві [1, с. 254].

К. Лег та Дж. Рейнольдс звертають увагу на те, що розуміння джерел пізнання у прагматизмі, так само, як і у феноменології, спирається на життєвий досвід людини, а не репрезентативну теорію істини [6, с. 3], хоча при цьому у теоретизуванні прагматизм користується процедурою пояснення, а феноменологія – поняттям опису [6, с. 4]. Світ людині даний не антицендентально, а лише як результат взаємодії людського організму з найближчим природним і соціальним оточенням [6, с. 6]. Із точки зору прагматизму здатність організму змінити свої звички можлива шляхом розвитку нових звичок [6, с. 11]. К. Лег та Дж. Рейнольдс вважають, що заслуга прагматизму полягає у поєднанні когнітивістського розуміння й тілесних навичок у понятті звички, і що для підвищення продуктивності в усіх сферах життя саме розуміння власних звичок і керування ними є важливішим чинником, ніж проста постановка цілей, оскільки значна частина поведінки людини є результатом навчання, а не свідомого вибору [6, с. 14].

Водночас, в умовах загострення суперечностей процесу цивілізаційної трансформації прагматичний підхід, що орієнтується на поточні життєві потреби людини виявляється недостатнім і має переорієнтуватися на глобальні загальнолюдські цінності виживання та розвитку людства.

Якщо людина не розуміє значення загальнолюдських глобальних цінностей у її життєдіяльності, або розуміє, але не має достатнього мотиву для їх реалізації у власній поведінці, то буде змушена до такого розуміння та мотивації внаслідок екологічної та/або військово-політичної кризи, що, наприклад, проявилася після 24.02.2022. За таких ситуацій конче потрібно розрізняти те, що справді корисно для людини й суспільства і те, наскільки вона розуміє й реалізує це у власній діяльності. Знаходячись у звичній відносно комфортній зоні життєзабезпечення, людина може обмежуватися повсякденним розумінням корисності власних дій і тому у неї може виникати спрощене тлумачення Прагматизму як світо-

гляду, що не толерує абсолютні цінності. Для такої людини прагматистський підхід протиставляється ціннісному підходу, хоча і у цьому випадку вона дотримується певних цінностей виживання «тут і зараз» у короткостроковій перспективі. Авторитарні й тоталітарні політичні режими маніпулюють свідомістю такої людини, підміняючи її справжні життєві цінності удаваними цінностями комфорту «тут і зараз» за рахунок ресурсів її розвитку та самореалізації. Таке маніпулювання можливе тому, що людина живе в умовах крайньої бідності та експлуатації з боку названих політичних режимів. Однак, як вже зазначалося, у світі в цілому, включно і з більшістю найбідніших країн, останніми десятиліттями у відносно швидкому темпі покращуються соціальні показники (С. Пінкер) [7 с. 65], що мотивує пересічну людину планувати власне життя на більш віддалену перспективу, зокрема й стосовно самореалізації та добробуту в умовах стабільного екологічного середовища.

Якщо аналізувати із суто методологічної точки зору, прагматизм спрямований на те, щоб у своїй діяльності і пізнанні людина керувалася життєвим досвідом, спочатку висуваючи певні гіпотези стосовно власних діяльності й пізнання, а потім експериментально перевіряла ці гіпотези по практичних результатах. Водночас, людина не повинна керуватися певними абстрактними метафізичними поняттями як такими, якщо вони не увійшли в її практичний верифікований досвід. У цьому сенсі, цінності, на які людина спирається у власній діяльності, їх корисність та ефективність також мають бути підтверджені життєвим досвідом. Якщо життєвий досвід людини звужений, обмежений певними несприятливими соціальними умовами, вона часто-густо не може побачити свою життєву перспективу та глибинний зв'язок між власними й суспільними цінностями.

Лідером у реалізації загальнолюдських глобальних цінностей є високоцивілізовані демократичні суспільства, що створюють умови для творчої продуктивної самореалізації людини у мережевому дискурсі. У авторитарних й тоталітарних соціумах, що культурно деградують, утворюється майнова та владна поляризація і

жорстке агресивне протистояння вищих та нижчих верств населення, а також каналізація цієї агресії назовні на інші країни та народи, що створює загрозу військово-політичного протистояння у світі. Якщо у «висьовий час» сформувалися монотеїстичні світові релігії і були встановлені певні соціальні обмеження, що стримували війну «всіх проти всіх», а в добу Індустріальної революції на перше місце стала виходити економічна конкуренція, що часто густо замінює військово-політичне протистояння, то у добу сучасної цивілізаційної трансформації у всьому світі відбувається прискорений соціальний розвиток людини, що на тлі екологічних й військово-політичних загроз сприяє більшій соціальній активності кожного й посилює консолідацію людства. У цій перехідній ситуації прагматистський підхід розширює світоглядно-орієнтаційний горизонт людини від повсякденних турбот життєзабезпечення до розуміння й актуалізації абсолютних цінностей виживання та розвитку глобального співтовариства. Завдячуючи прагматистському підходу людина дедалі більшою мірою відходить від слідування наперед визначеним застарілим життєвим орієнтирам й експериментує з вибором інноваційних моделей поведінки, і на власному досвіді й у мережевій соціальній комунікації з іншими особами переконується в ефективності тих чи інших ціннісних моделей, що мають не лише соціально-економічний, а й моральний вимір.

Прагматистський поворот у сучасній філософії засвідчує, що доба Постмодерну вичерпала себе й глобальний соціум переходить до глибинної цивілізаційної трансформації. Кліматична й військово-політична криза, що охопила світ і має екзистенціальний характер, не може бути розв'язана методами лінгвістичної деконструкції. Для дій в екстремальній кризовій ситуації конче потрібне вироблення відповідної стратегії у громадянських соціальних мережах й поширення їх у засобах масової комунікації. Ці стратегії мають спиратися на чіткі алгоритмізовані рекомендації вчених експертів з природничих і соціогуманітарних наук. Прагматистський підхід, котрий ґрунтується на досвіді та заснованих на ньому наукових фактах, є більш адекватним, ніж постмодерністський підхід. Хоча обидва ці підходи у теорії заперечують необхідність сліду-

ванню абстрактним ідеям та/або гранднаративам, проте лише прагматистський підхід відкриває перспективу конструктивної практичної реалізації життєвих цінностей виживання та розвитку людини. Актуалізація цих цінностей у добу цивілізаційної трансформації має бути стратегічною метою глобального співтовариства.

Аналіз сучасної глобальної кризи має включати й розуміння причин війни РФ проти України, а саме: а) «шкідливий» для населення занепадаючої імперії приклад України у демократичному політичному розвитку і прагнення останньої приєднатися до Євросоюзу й НАТО; б) технологічне відставання РФ від розвинених країн світу внаслідок деградуючих суспільних відносин; до того ж, більшість технологічних досягнень не розроблено самостійно, а запозичено або вкрадено шляхом промислового шпигунства в інших країн; в) бажання загарбати територію України з її багатими природно-кліматичними й людськими ресурсами; г) прагнення привласнити історію Русі, включаючи й хрещення 988 р., подібно до того, як, наприклад, привласнили історію Новгороду, зруйнувавши його; ґ) намагання встигнути захопити важливі геополітичні території України до того, як впровадження відновлювальної енергетики зробить нафтову й газову галузь РФ такою, що не приносить достатні прибутки; д) задум посилити військово-політичний тиск й послабити країни ЄС, роблячи геополітичну й економічну «послугу» Китаю; е) імперська загарбницька політика постійних завоювань й поглинання ресурсів колонізованих країн, не несучи за це юридичної та (поки що) історичної відповідальності; є) пасивність населення, його ідеологічна маніпульованість, насильницький характер влади та неорганічність соціуму, атомізація та взаємна недовіра індивідів, відсутність стабільних демократичних традицій, що полегшували б реформування країни власними силами. Наведені вище пункти не є занадто детальними, вони є зручними для розуміння та орієнтації людини у поточній ситуації. Більш детальні дані уводяться в штучний інтелект (М. Тегмарк) [12, с. 71], котрий перевершує інтелектуальні можливості людини, для більш-менш точного прогнозування подій, як це було, наприклад, при прогнозуванні початку агресії РФ 24.02.2022 адміністра-

цією США. Побіжний аналіз комплексу наведених вище причин засвідчує, що зосередження виключно на виживанні у даному випадку архаїчного імперського режиму без цивілізаційного розвитку призводить до його деградації і проєктуванні назовні агресії.

На противагу цьому у часи парадигмальної цивілізаційної трансформації саме виживання як людства в цілому, так і кожної окремої соціальної системи у стані екологічної та військово-політичної кризи, можливо лише за інтенсифікації розвитку – стимулюванні технологічного прогресу, котрий спрямований на покращення життя людини і який реалізується виключно за умови достатньо високих темпів соціально-самоорганізаційного поступу. Іншими словами, виживання людини й суспільства у процесі нагальної цивілізаційної трансформації без прискореного соціально-самоорганізаційного розвитку неможливе. Небажання людини бачити власну життєву перспективу у контексті соціальних та глобальних проблем викликає у неї викривлений звужений прагматистський підхід, котрий, своєю чергою, піддається і руйнується вже досить відчутною глобальною кризою. Практика соціальної самоорганізації, що розгортається у біфуркаційній точці цивілізаційної трансформації і яка не спотворюється насильницькими втручаннями ззовні, дає людині змогу розширити контекст власного світобачення. Людина має зосереджувати зусилля на розумінні глобальних й локальних процесів з метою кардинальної прагматично спрямованої гуманізації ціннісного вектору соціальної самоорганізації. Кваліфікована допомога у цьому представників соціогуманітарних наук, поширювана через соціальні мережі та ЗМІ, є критично важливою для правильного вибору людиною вектору власної життєвої перспективи в умовах цивілізаційної трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hickman, Larry A. *Pragmatism as Postmodernism: Lessons from John Dewey*. Fordham University Press, New York, 2019. 298 p. DOI: 10.1353/book.63578

2. Honnacker A. Environmentalism and Democracy. Pragmatist Perspective on a Precarious Relation. *European Journal of Pragmatism and* 80

American Philosophy. Democracy as a Form of Life. XII-2. 2020. P. 1–22. DOI: 10.4000/ejpap.2132

3. Ibanez B. P. The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy.* XIII-2. 2021. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–17. DOI: 10.4000/ejpap.2455

4. Jaspers K. *The Origin and Goal of History.* Yale University Press. 1965. 294 p.

5. Klenk M. Pragmatism and Moral Objectivity. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy.* XIII-2. 2021. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–19. DOI: 10.4000/ejpap.2677

6. Legg C., Reynolds J. Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy.* XIV-2. 2022. Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration. P. 1–21. DOI: 10.4000/ejpap.2994

7. Marchetti S. Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Pragmatist Ethics: Theory and Practice.* XIII-2. 2021. P. 1–8. DOI: 10.4000/ejpap.2664

8. Пінкерс С. *Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу.* К. : Наш формат, 2019. 560 с.

9. Rifkin J. *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World.* First published in 2011 by Palgrave Macmillan. St. Martin's Press LLC. New York. 304 p.

10. Santarelli M. Between Problematization and Evaluation. Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy.* XIII-2. 2021. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–18. DOI: 10.4000/ejpap.2450

11. Schulenberg U. Pragmatism, Humanism and Form. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy.* XIII-2. 2021. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–22. DOI: 10.4000/ejpap.2563

12. Тегмарк М. *Життя 3.0. Доба штучного інтелекту.* К. : Наш формат, 2019. 432 с.

REFERENCES

Hickman, L. (2019). *Pragmatism as Postmodernism: Lessons from John Dewey.* Fordham University Press: New York. DOI: 10.1353/book.63578

Honnacker, A. (2020). Environmentalism and Democracy. Pragmatist Perspective on a Precarious Relation. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. *Democracy as a Form of Life*, XII-2, 1-22. DOI: 10.4000/ejpap.2132

Ibanez, B. P. (2021). The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, p. 1-17. DOI: 10.4000/ejpap.2455

Jaspers, K. (1965). *The Origin and Goal of History*. Yale University Press.

Klenk, M. (2021). *Pragmatism and Moral Objectivity*. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, p. 1-19. DOI: 10.4000/ejpap.2677

Legg, C., Reynolds, J. (2022). Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIV-2. Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration, p. 1-21. DOI: 10.4000/ejpap.2994

Marchetti, S. (2021). Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*. XIII-2, p. 1-8. DOI: 10.4000/ejpap.2664

Pinker, S. (2019). *Enlightenment Now. The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. Nash format: Kyiv. [In Ukrainian].

Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World*. First published in 2011 by Palgrave Macmillan. St. Martin's Press LLC. New York.

Santarelli, M. (2021). Between Problematicization and Evaluation Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, p. 1-18. DOI: 10.4000/ejpap.2450

Schulenberg, U. (2021). Pragmatism, Humanism and Form. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, p. 1-22. DOI: 10.4000/ejpap.2563

Tegmark, M. (2019). *Life 3.0. Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. Nash format: Kyiv. [In Ukrainian].

Yaroslav Lyubiviy

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Leading Researcher of H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Science of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

Pragmatic and Valuable Approach to the Problems of War and Peace in the Post-postmodern Age

Abstract

The aggravation of the global environmental and military-political crisis has become evidence that the postmodern era has ended and the time has come for post-postmodern and profound civilizational transformation, the technological base of which is renewable energy and artificial intelligence; the main social environment is distributed capitalism (J. Rifkin) and social networks; and the main driving forces and mechanisms of social self-organization are humanity, competitiveness and double reflection (E. Giddens). Since humanity has not yet fully actualized the basic values of survival and development and has not paid enough attention to the problem of climate catastrophe, more drastic measures to mitigate it will be implemented in the process of its deployment (A. Honnacker) and in the difficult conditions of military-political opposition to democracy and authoritarianism. One of the main rational worldview and practical guidelines of post-postmodernism is classical Pragmatism, which is based on human experience, an important element of which should be scientific knowledge, which is confirmed experimentally. Societies that are dominated by pragmatic and democratic egalitarian relations that promote human self-realization and creative freedom can channel natural aggressiveness into competition to improve the well-being of all its members. The ruling elite in totalitarian societies, in which man is humiliated and exploited, and in which aggressiveness accumulates due to polarization into upper and lower classes of the population, may start wars in order to prevent self-destruction from within, directing aggression outwards against other countries. Therefore, the global community in today's conditions needs to expand the worldview and orientation horizon of every citizen of the world from the everyday concerns of life support to the understanding and actualization of the absolute values of survival and development of humanity. Pragmatism, from a purely methodological point of view, is aimed at ensuring that a person is guided by

life experience in his activity and cognition, putting forward certain hypotheses regarding his own activity and cognition, simultaneously and/or later experimentally testing these hypotheses on the basis of practical results. Thanks to the pragmatist approach, a person increasingly experiments with the choice of innovative behavior models and avoids predetermined outdated life guidelines and ideological grand narratives. Based on her own experience and online social communication with other people, he or she is convinced of the effectiveness of certain value models of behavior that have not only a socio-economic, but also a moral dimension. A pragmatist approach focused on global human values of survival and development is an important tool that should ensure urgent civilizational transformation and the avoidance of destructive environmental and military-political disasters. In the conditions of modern civilizational transformation, survival is possible only with a radical intensification of the development of human-centered social self-organization.

Keywords: *pragmatism, values, experience, ecological catastrophe, military-political catastrophe, civilizational transformation, moral reflection.*